

SÜVEYŞ KANALI PROJESİNDE İSTANBUL'DA CEREYAN EDEN DİPLOMATİK MÜCADELELER

Fatma UYGUR*

ÖZ

Süveyş Kanalı, Osmanlı Devleti'nin toprağı Mısır'da Akdeniz ve Kızıldeniz'i birbirine bağlamak amacıyla Süveyş kıstağında 1859 tarihinde inşaatına başlanan 17 Kasım 1869 tarihinde kullanıma açılan uluslararası siyasî, ekonomik ve stratejik bir su yolu projesidir. Bu proje Sultan Abdülmecid (1823-1861) döneminde (1839-1861), Fransız mühendis-diplomat Ferdinand de Lesseps (1805-1894) tarafından 1854'te ve 1856'da Mısır Hidivi Said Paşa (1822-1863)'dan imtiyaz alınarak başlatılmış; ancak, Sultan Abdülaziz (1830-1876) döneminde (1861-1876) tamamlanarak hizmete açılmıştır. İngilizler kendi çıkarlarına zarar verecek olan bu stratejik projeyi engellemesi için Bâb-ı Âli'ye siyasî ve diplomatik baskılar uygulayarak Fransızları durdurmak istemiştir. Bu çerçevede İstanbul'da yaşanan Fransız-İngiliz rekabeti farklı boyutlara ulaşmıştır. Sadrazam tayin ve azlinde dönemin diplomatları doğrudan etkili olmuştur. Bu çalışmada Osmanlı topraklarında, kendi ülkelerinin iktisadî ve siyasî çıkarları peşinde koşan diplomatların mücadelesi Süveyş Kanalı çerçevesinde ele alınacaktır. Aynı zamanda Lesseps'in İstanbul, Kahire ve diğer merkezlerde yürüttüğü diplomatik ve mühendislik faaliyetleri arşiv belgeleri, "L'Isthme de Suez" başta olmak üzere Fransız matbuatı incelenerek konuya dâhil edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Süveyş Kanalı, Ferdinand de Lesseps, Sultan Abdülmecid, Antoine Thouvenel, Mısır

---

* Öğr. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, e-posta: fuygur@humanity.ankara.edu.tr

DIPLOMATIC STRUGGLES IN İSTANBUL FOR THE SUEZ CANAL PROJECT

ABSTRACT

The Suez Canal is an international political, economic and strategic waterway project opened on 17 November 1869, which began construction in 1859 at the Suez isthmus to connect the Mediterranean and the Red Sea in Egypt the land of the Ottoman Empire. This project was initiated by the French engineer-diplomat Ferdinand de Lesseps (1805-1894) during the reign of Sultan Abdülmecid (1823-1861) by obtaining a concession in 1854 and in 1856 from Said Pasha (1822-1863), Hidiv of Egypt. But it was completed and opened to service during the reign of Sultan Abdulaziz (1830-1876). The British wanted to stop the French by applying political and diplomatic pressure on Bab-ı Ali to prevent this strategic project that would harm their benefits. In this context, the French-British competition in Istanbul has reached different dimensions. Diplomats were directly influenced during the period when the Grand Vizier was appointed and dismissed. In this article, the struggle of diplomats pursuing economic and political benefits of their own countries in the Ottoman lands will be dealt with in the framework of the Suez Canal project. At the same time, archival documents of the diplomatic and engineering activities carried out by Lesseps in Istanbul, Cairo and other centers will be examined and included in French press, especially "l'Isthme de Suez".

Key Words: Suez Canal, Ferdinand de Lesseps, Sultan Abdulmecid, Antoine Thouvenel

GİRİŞ

Uluslararası jeopolitik ve jeostratejik bir su yolu projesi olarak görülen Süveyş Kanalı'nın yapımı, Osmanlı Afrikasında Mısır topraklarında Akdeniz ve Kızıldeniz'i birbirine bağlamak amacıyla Süveyş kıstağında 25 Nisan 1859 tarihinde başlamıştır. Yaklaşık on sene sonra, 17 Kasım 1869'da kullanıma açılacak olan bu su yolu projesinde Fransız mühendis-diplomat Ferdinand de Lesseps (1805-1894) başkanlık görevini üstlenmiştir. Sultan Abdülmecid döneminde, Mısır Valisi Said Paşa'nın himayesinde başlatılmış ve yürütülmüştür (Lesseps, 1869; Alloury, 1882; Revue de l'Orient de l'Algérie et des Colonies VII, 1858, s. 265-276; Akalın, 2011).

Proje çalışmaları yapım aşamasında İngilizler tarafından durdurulmak istenmiştir (Jorga, 2005, ss. 1966/3008). Ancak Lesseps'in büyük diplomatik gayretleri neticesinde Sultan Abdülaziz döneminde Hidiv İsmail Paşa'nın katkısıyla tamamlanabilmiştir (Jorga, 2005, s. 1966).

Fransa'nın öncülüğünde Mehmet Said Paşa'nın¹ desteğiyle yapılmaya çalışılan bu dev proje Hindistan'a giden yolu tehdit edeceğinden İngiltere'nin hiç hoşuna gitmemiş ve muhalefet etmiştir. Fransa ise projeyi yürütme kararında ısrarcı bir tutum sergilemiştir. Bunun üzerine İngiltere dolaylı yoldan hareket ederek Bâb-ı Âli'ye projeyi durdurması için bir takım baskı unsurlarını devreye sokmuştur.² Böylece Osmanlı toprağı olan Mısır'da yapılması planlanan bu kanal için İngiltere ile Fransa İstanbul'da büyükelçiler marifetiyle kıyasıya bir mücadele içine girmişlerdir. Başta İstanbul'da olmak üzere Kahire, İskenderiye, Paris ve Londra gibi şehir merkezleri Lesseps'in de dâhil olduğu diplomatik mücadeleye sahne olmuştur.³

Söz konusu proje için İstanbul'da bu döneminin en kıdemli ve duayen diplomatı Büyükelçi İngiliz Lord Stratford de Redcliffe (1786-1880) ile Fransız diplomatı Büyükelçi Edouard Antoine Thouvenel (1818-1866) ülkelerinin politikaları doğrultusunda ciddi bir rekabet içine girmişlerdir. Lord'un ardından halefi Henri Bulwer (1801-1871) 1857-1865 yıllarında muhalefetin dozunu artırmış Bâb-ı Âli'nin paşalarına zorluk çıkartmış bazen de tehdit etmiştir. Mısır'ın Fransa için önemini iyi bilen ve Kahire'de görev yapan diplomat-yüksek mühendis Lesseps de kanal projesini anlatmak ve hızlandırmak için sık sık İstanbul'a Fransız büyükelçiliğine gelmiştir.⁴

Fransız Diplomat-Yüksek Mühendis Ferdinand de Lesseps (1805-1894)

Fransızların *Büyük Fransız* diye adlandırdığı Ferdinand de Lesseps 19 Kasım 1805 tarihinde Versailles'da doğmuştur. Ailenin kökleri Bask bölgesine dayanmaktadır. Ferdinand'ın annesi Flamen ve İspanyol asıllıdır. Babası Mathieu de Lesseps, Akdeniz bölgesinde Fas, İspanya gibi ülkelerde Bonapart

---

1 Said Paşa hakkında Fransız Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi'nde III. Napolyon'a ait bir *otograf* belge bulunmaktadır. 18 Ağustos 1861 tarihli bu otografa göre, III. Napolyon İstanbul'daki büyükelçisi Thouvenel'e Mısırlı bir prens olarak Said Paşa'dan övgüyle söz etmektedir. İyi eğitilmiş ve bilgili- ileri görüşlü bir kişidir. Suriye ve Mısır hakkında bazı projeleri vardır (ADMAEF 233 PAAP, Tome 17: s. 118).

2 Mustafa Reşid Paşa gözden düşmüş yerine Âli Paşa sadrazamlığa, Fuad Paşa ise hariciye nezaretine getirilmiştir. Bu yeni yönetim ricalinin ve sultanın Fransız etkisine girmesi veya baskısına boyun eğmesi anlamındadır. Bu durumu, Fransız diplomatik arşiv belgelerinde Reşid Paşa'nın saraydaki entrikasına bağlanmış ve siyasi hırsıyla açıklanmıştır (L. Thouvenel, 1903: s. 153, 157).

3 Bulletin, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5574470d/f5.image.r=Perim>, s. 310 (26.8.2118).

4 Thouvenel ve eşi İstanbul'da Fransız Büyükelçisinde yakın dostları olan Lesseps'i misafir etmişlerdir (De Fontmagne, 1977: s. 153).

döneminde konsolos olarak görev yapmıştır. Vali Kavalalı Mehmet Ali Paşa (1769-1848) yönetimindeki Mısır'da görev alan babası, modern Mısır'ın temellerini⁵ atan paşanın bölgede artan nüfuzunu desteklemiştir.⁶

Genellikle Madrid'de Alman asıllı kontes kuzeninin yanına giden Ferdinand burada bir genç kızla tanışmıştır. Bu genç kız ileride III. Napolyon'un eşi ve Fransızların imparatoriçesi olacak Eugénie'dir. Aralarında gelişen dostluk ileride Lesseps'in siyasi faaliyetlerinde ivme yaratacaktır. 20 yaşında amcasının ısrarıyla diplomasiye adım atan Lesseps, 1832'de Mısır'da İskenderiye şehrinde yardımcı konsül olarak görev almıştır. 1835'de baş konsül olarak ikâmet ettiği İskenderiye'de Kavalalı Mehmet Ali Paşa küçük oğlu Said'in eğitimini kendisine emanet etmiştir.⁷

Hollanda ve İspanya'da konsolosluk yapan Lesseps daha sonra diplomatik kariyerine son vermiş olmakla birlikte Kahire'de mühendis olarak kanal projesi üzerinde çalışmıştır. İskenderiye, Port Said, Kahire, İstanbul ve Avrupa'nın çeşitli şehirlerini sık sık dolaşan Lesseps, Said Paşa'nın yönetime gelmesiyle hazırladığı projeyi hayata geçirmiştir. Lesseps yürüttüğü "Süveyş Kanalı" projesine kamuoyundan destek almak için büyük çaba sarf etmiştir. Sabırlı, çalışkan ve azimli bir tutum sergileyen Lesseps, Paris'te *iki denizi Kızıl Deniz ile Akdeniz'i birleştiren "Isthme de Suez" (Süveyş Kanalı) gazete* logosuyla, her ayın 10. ve 25. günlerinde olmak üzere ayda iki defa bir gazete neşretmiştir. Adı geçen gazete, projeye ilgili her türlü teknik bilgiyi kamuoyuna adeta bir rapor gibi sunmuştur (Isthme de Suez, 10 Juillet 1856).

---

5 Bonapart'ın işgaline karşı savaşmak için buraya küçük bir subay olarak Kavala'dan gelen Mehmet Ali 1830-1839 yıllarında mamür hale getirdiği Mısır'da Osmanlı devletine isyan ederek özerk statü elde etmiştir. Orduda, sanayide, maliye ve idarede pek çok yenilik yapmış reformlarla Mısır'ı kalkındırmıştır (Ortaylı, 2011: 60).

6 http://www.association-lesseps-suez.org/_1459?lang=fr (5.7.2018); Lesseps, tarihi çalışmalarla ilgili bir kuruluşta yaptığı bir konuşmada Babasının o dönemde *Birinci Konsül* olan Napolyon'un ve Talleyrand'ın emriyle Mehmet Ali Paşa'yı Memlûklulara karşı koymasına için desteklemeye ve eğitmeye gönderildiğini belirtmiştir. 1802 yılında Mısır'a gönderilen Babası, sadece iki bin adamıyla başladığı serüvende Mısır yöneticiliğine kadar gelen Mehmet Ali Paşa'nın çocuklarının eğitiminde katkıda bulunmuştur (Lesseps, 1884).

7 Lesseps, hayatını anlatırken Kavalalı İbrahim Paşa (1789-1848)'nın Suriye seferi dönüşünde zaferini kutladığı kordiplomatların önünde kendisinin "Beni eğiten adamın oğlu diye" takdim edildiğini belirtmiştir. Yine "Bir gün kariyerimin başlarında Mehmet Ali Paşa beni evine yemeğe davet etmişti; ancak Paşa'nın gümüş sofranın çalındığını öğrenince evine gitmeye cesaret edemedim." Şeklinde bir anısını nakleden Lesseps, ilerleyen süreçte Paşa'nın tam güvenini kazanmıştır (Lesseps, 1884: s. 3).

Lesseps, *Panama Kanalı* projesini yapmak istemiş ancak başaramamıştır. 1837 yılında Agathe Delamalle ile evlenen Ferdinand'ın beş çocuğu olmuştur.⁸1873 tarihinde *Bilim Akademisine*, 1884'de *Fransız Akademisine* üye seçilmiş ve 7 Aralık 1894'te ölmüştür. *Grand-Croix* nişan sahibi Lesseps'in cenazesi Paris'te devlet töreniyle *Père Lachaise* mezarlığına defnedilmiştir.⁹

Fransa için Mısır ve Süveyş Kanalı'nın Jeopolitik Önemi

Akdeniz'in doğu havzasının merkezi konumundaki Mısır'da antik dönemlerde Firavun/krallar, Pers, Ptolemaios, Roma/Bizans hâkimiyetinden sonra İslamiyetten sonra Tolunoğulları, Abbasiler, Akşitler, Fatimiler, Eyyübler, Memlûklular hüküm sürmüştür. 1517'de Ridaniye savaşında Yavuz Sultan Selim (1470-1520)'in fethetmesiyle Osmanlı hâkimiyetine giren Mısır'da yeni bir dönem başlamıştır. Buraya bir vali atayan Osmanlı Devleti, selefi Memlûklular yerel güçlerin içerisinde oldukları, bir yönetim anlayışı getirmiş ve bu yönetim, karma/melez bir nitelik taşımıştır. Başlangıçta aksamadan devam eden bu sistem bozulmaya başlamış ve 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın merkezinde olduğu gibi Mısır'ın siyasi/askeri ve idari/ekonomik yapısında da karışıklıklar ortaya çıkmıştır (Uygur, 2017, s. 571-581).

Fransa, stratejik önemi haiz, Nil'in hayat verdiği Mısır'a 1770 ve 1780 yıllarında emperyalist niyetle tahkikat için çok sayıda Fransız uzman, bilim adamı göndermiş ve bölge ile ilgili düzenli bilimsel veriler elde etmiştir.¹⁰ Hazırlanan bu raporlara göre Fransa'nın dış politikasında Mısır oldukça önemli hale gelmiş ve neredeyse *zapt edilmesi zorunlu* olmuştur. Buraları ziyaret eden seyyahların seyahatnameleri¹¹ de bu yönde bir kışkırtıcı bir görev üstlenmiştir. Mısır, Fransa'nın ezeli rakibi büyük Britanya'yı ekonomik ve siyasi bakımdan zor durumda bırakmak için bir fırsat haline gelmiştir. Britanya'nın *zenginlik* menbağı olan Hindistan karşısında Mısır, Napolyon Bonapart'ın *hayalindeki imparatorluğun*¹² en önemli merkezi olacaktır (Said,

8 http://www.association-lesseps-suez.org/_1459?lang=fr (5. 7. 2018).

9 http://www.association-lesseps-suez.org/_1459?lang=fr (5. 7. 2018)

10 Mısır'a egemen olmak isteyen Bonapart, bilimsel çalışmaları hazırlayan Enstitüye yazılan malzemeleri toplattı ve bilgilerden devasa bir eser meydana gelmiştir. 1803-1828 yılları arasında 33 cilt halinde "Description de l'Egypte" (Mısır'ın Tasviri) külliyyatı yayımlanmıştır (Said, 1998: s. 121-125).

11 Volney'in seyahatnamesi adeta bu görevi üstlenmiştir (Volney, MDCCLXXXVII: 1-161; Said, 1998: s. 121).

12 *Bin bir gece Masallarından* ilham alan Bonapart için "Büyük Düşünce" veya "Hayal" Doğu merkezli bir imparatorluktur (Soysal,1999: 233).

1998: s. 121). Bu bağlamda “zengin ve bereketli Mısır, Hindistan’a giden en kısa yoldur, böylece İngiltere’nin zengin Hint toprakları üzerindeki hâkimiyetini Mısır’dan tehdit etmek mümkün olacaktır.”¹³

Doğu ile Batı’nın ticarete önemli kavşak noktası Mısır coğrafyasında Süveyş kıstağında antik çağlardan beri düşünülen bir kanalın projelendirilmesi, bölgede uzun süre yaşayan ve topografyasını iyi bilen, etüt eden, bölge halkını ve yönetimini yakından tanıyan Lesseps başkanlığında on yılda yapılacaktır. Şüphesiz bu durum Fransa’ya çoktandır kaybettiği prestiji tekrar kazandıracaktır.

Lesseps’in Kanal Projesi için Diplomatik Faaliyetleri

Avrupa ile Doğu su yolunu birleştirmek düşüncesi önceki yüzyıllarda Yunanlılar, Romalılar gibi çeşitli kavimlerin hükümdar ve yöneticisi tarafından tasarlanmış ancak hayata geçirilememiştir.¹⁴ Lesseps bir mühendis olarak ileri derece bir inşaat tekniği tasarlayarak 1830’larda tasarlamaya başladığı 1848’lerde kendinden öncekilerden intikal eden kanal planını tekrar ele almıştır. Mısır’da uzun zaman fizibilite çalışmaları yapmıştır (Lesseps, 1870, s. 6-7). Yakından tanıdığı Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın oğlu ve yakın dostu Said Paşa hükümdar olunca¹⁵ kendisini Kahire’ye davet etmiştir. Burada yeniden fiziki alt yapısını ve maliyetini hesapladığı kanalın plan ve projesini Said Paşa’ya sunmuştur.

---

13 Volney gibi seyyah/oryantalistlerin seyahatnamelerinin yanı sıra Duc de Choiseul, Baron de Tott, Saint-Didier ve Saint- Priest gibi önemli Fransız diplomat, yazar, asker ve elçilerin Mısır hakkında raporları bulunmaktadır (Soysal, 1999: s. 44-47).

14 Lesseps kanal fikrinin tarihçesi hakkında yaptığı ve yayınladığı bir konuşmasında şu bilgileri vermiştir: Tarihçi Herodot’a göre Persler Mısır’ı ele geçirince Daryus tarafından Kızıl Denizi Nil nehrine bağlayan geniş bir kanal açılmıştır. Daha sonra Ptolemeler tarafından da kullanılmıştır. Strabon da Mısır seyahatinde burada gemilerin çalıştığını belirtmiştir. Arap tarihçi Şemseddin kanalı Tarsis adlı Mısır kralının yaptırdığını İbrahim’in (Peygamberin) bu dönemde Mısır’a geldiğini iddia etmiştir. Halife Ömer’in ve sonrakilerin ise tıkanan bu kanalı temizlediğini, 775’de Abbasi halifesi Mansur’un Kolsum denizindeki ağzı kaptırdığını belirtmiştir. Tarihçi Makrîzî (1364-1442)’ye göre Mekke’de kalan İsmail’in annesi Hacer için Mısır kralı tarafından bir eski kanal oyulmuştur. Daha sonra, İskender’in ölümünden sonra Mısır’a hâkim olan Yunanlı krallar tarafından ikinci defa oyulmuştur. Mısır’ı feth eden Ömer’in Komutanı Amr bin As Ömer’in emriyle yeniden kazmıştır (Lesseps, 1864: s. 6).

15 Lesseps, Mehmet Ali Paşa’nın ölümünü ve oğlunun tahta geçiş haberini bir marangozhane- de gazete haberiyle öğrenmiştir (Lesseps, 1870: s. 8).

Lesseps'in projesini beğenen Said Paşa kendisine 30 Kasım 1854'te (Lesseps, 1868, s. 4) 12 maddelik bir imtiyaz belgesi vermiştir.¹⁶ Projenin kazma, işletme ve devretme aşamasının açıklandığı bu fermana göre öncelikle sultanın onayından sonra açılışına müteakip 90 yıl işletilmek üzere yürürlüğe girecektir. Birinci maddede Lesseps'in başkanlığında kanala mali ve finansal destek sağlayacak bir şirket kurulması hususu belirtilmiştir. Bu *Compagnie universelle du canal maritime de Suez* adlı şirket gemilerin geçişlerini düzenleyecek ve bir ya da iki tane her iki yakaya Akdeniz ve Kızıldeniz'e liman inşa edecektir (Lesseps, 1855, s. 54).

Ferdinand de Lesseps, Said Paşa'nın verdiği bu imtiyazı Sultan Abdülmecid'e onaylatmak için 1855-1857 yılları arasında İstanbul'a gelmiştir.¹⁷ Bunun için İstanbul'da yakın dostu Fransız büyükelçisi Edouard Thouvenel'in aracılığıyla sarayla yakın temasa geçmiştir (De Fontmagne, 1902, s. 154).¹⁸ Bu esnada İstanbul'da ise henüz biten Kırım Harbi (1854-1856) sonrası yeni ittifaklar ortaya çıkmış ve bu da Süveyş'i kazma sürecini etkilemiştir. Söz konusu harpte Osmanlı Devleti'nin yanında birlikte savaş giren Fransa ve İngiltere'nin ittifakı bu projede bozulmuş yeniden karşı cephede yer almışlardır yani yine rekabet başlamıştır. Zira her iki ülkenin çıkarları çatışmaktadır. Fransa için Doğu'da prestij sağlayacak, çok cid-

---

16 1854'te yapılan antlaşma gereği geçici imtiyaz verilmesinden sonra 5 Ocak 1856'da ikinci bir imtiyaz verilmiştir. Bu imtiyazla Bâb-ı Âli'nin onaylamasıyla beraber kazma çalışmaları önceden belirtildiği üzere yapılacaktır. 20 Temmuz 1856 tarihli bir karamame ile de kanalda çalışacak fellah-işçi kullanımı belirtilmiştir. (Le Canal des deux Mers, 30 Novembre 1872: s. 815).

17 1857'nin Aralık ayında İstanbul'a gelirken Korfu adasından yola çıkmış Korint kıstağından Atina'ya gelmiştir. Buradan Suriye'ye ve fırtınalı bir gemi yolculuğundan sonra İstanbul'da 5 Aralık'ta diplomatlar ve tüccarlar tarafından sevinçle karşılanmıştır. 17 Aralık'ta ise Lord İstanbul'dan uzaklaşmıştır. Haber Ajanslarının verdiği habere göre Lord, elçiliğe ait atını ve arabasını satmış, adamlarına yol göstermiş ve Pera'da, İngilizlerin israf olarak adlandırdıkları cinsten küçük çaplı bir krizi sebep olan hesaplarını kapatmıştır. Lordun yakınların onun izne ayrıldığını söylerken Fransızlar aksini düşünmüşlerdir. Lord artık bir daha İstanbul'a dönemeyecektir. Bu durum başta Türkler olmak üzere pek çok kişiyi sevindirmiştir (L'Isthme de Suez, 25 Décembre 1857: s. 534).

18 Fransız sefir Thouvenel, İstanbul'da adeta tek başına bir devlet gibi hareket eden, devlet adamlarına baskı kuran İngiliz meslektaşıyla yarışacaktır. Thouvenel, Sadrazam Âli Paşa, Dışişleri Bakanı Fuad Paşa, Serasker Rıza Paşa ve Kaptanıderya Mehmet Ali Paşa ile görüşmüş ve adı geçen devlet adamlarıyla yakın dostluk ilişkileri kurmuştur (Thouvenel, 1903: s. 153, 157).

di mühendislik gerektiren hatta hayal gibi gördükleri bir proje¹⁹, Ferdinand de Lesseps sayesinde hız kazanmıştır (Thouvenel, 1903, s. 139-141).

Öte yandan Reşid Paşa (1800-1858), Lord Stratford'un etkisiyle Fransa'yı ön plana çıkartacak olan bu projeye karşı çıkmış ve Sultan Abdülmecid'i etkilemeye çalışmıştır (ADMAEF 233 PAAP, Tome 17, s. 425). Projenin mimarı Lesseps de Mısır Valisi Said Paşa'nın yakın dostudur. Kavalalı Mehmet Ali Paşa 1847'de ölünce yerine geçen yeğeni Abbas Paşa Mısır'a hükümdar olmuş ve Sait Paşa'ya kötü muamele etmiştir. Bunun üzerine Mısır'ı terk eden Sait Paşa da Paris'e gitmiş ve burada kaldığı sürede Lesseps ile sıkı bir dostluk bağı kurmuştu (De Fontmagne, 1902, s. 175; Lesseps, 1864, s. 12).

İstanbul'da İngiliz Büyükelçi Lord Stratford Mustafa Reşid Paşa (1800-1858)'yı kısıpaca almıştır. Paşa, Hidiv'e tasarlanan kanalın ülkenin menfaatine aykırı olduğu yönünde görüş belirten bir mektubu Kamil Paşa aracılığıyla göndermek zorunda kalmıştır. Mektupta Paşa, İngiltere'nin istemediği bir projenin yapılamayacağını, Fransızlara güvenilmeyeceğini dile getirmiştir (De Fontmagne, 1902, s. 154). Fakat Paşa'nın yazdığı bu mektup ve benzeri faaliyetlerden Fransız büyükelçiliği ajanlar vasıtasıyla haberdar olmuştur.²⁰ İngiltere ise Bâb-ı Âli'ye baskılarına devam ederken Mısır hidivine gözdağı vermekten de geri durmamıştır.²¹ Kanalın kazı inisiyatifi Mısır'ın eline geçince İngiltere bu defa *bilinmeyen haklar* adına Bâb-ı Âli'den İskenderiye ve Süveyş arasında bir demir yolunun kendileri tarafından yaptırılması için talepte bulunmuştur (Lesseps, 1870, s. 7).

---

19 Cevdet Paşa'ya göre; "Fransızların aktar-ı şarkıyye'de nüfuzları galebe etmeğe başlayınca İngilizlerden öcünü almak üzere bu kanal mes'elesini fırsat ittihaz ederek heman Fransızlar ile buna dâir olan mukaveleyi kararlaştırarak taraf-ı Devlet'ten tasdikini istemişler idi." (Cevdet Paşa, 1991: s. 40).

20 İngilizlerin projenin engellenmesi için Bâb-ı Âli'de yaptığı kulisleri Fransız elçilik mensupları Paris'e sürekli bildirmişlerdir. Fransız Dışişlerine gönderilen 7 Mart 1855 tarihli rapor da bu durumu görmek mümkündür (ADMAEF, 233 PAAP, Tome 17: s. 425).

21 Cevdet Paşa bu durumu Tezakirde şöyle açıklamıştır: "Bu hılâlde İngilterelü'nün yedi kıt'a büyük cenk vapurları İskenderiye pışgâhına gelerek dehşet-nümâ olmuş idi ve gûyâ Zât-ı Şâhâne'nin İskenderiye'ye teşrifî havâdisi üzerine riâyeten gelmiş oldukları îlan olundu. Lâkin hakikat-i hâlde Mısır vâlisi Said Paşa'yı tehdid için olduğu müsellemtândır. Çünkü Said Paşa Lesseps nam fransıza kanalın açılması için mukaddemâ ruhsat vermiş idi. Ba'dehû işin ağırlaşacağını derk eylediği gibi "Benim ruhsatım Devlet-i aliyye'nin tasdikiyle meşruttur. Fermân-ı âli oldukça ben karışmam" demek istediye de bu maslâhat haylı vakit sürünerek kendisi de önünü alamaz olduğundan bir iki ay mukaddem Lesseps Mısır tarafına giderek ba'zı mahâllerin hafırına mübaşeret eylemiş." (Cevdet Paşa, 1991: s. 80).

Osmanlı Devleti de kanal açmak yerine demiryoluyla ulaşımı düşünmektedir. Eskiden kötü ve bozuk bir yolu olan Süveyş ve Kahire arası ulaşım ilkel yollarla yapılmaktaydı. Süveyş kanalı bu meseleyi çözecek tasarımlardan biri olarak öne çıkmıştır. Demiryolu yapmak ve Bulak Kanalı inşa etmek gibi maliyeti yüksek başka projeler tartışmaya pek açılmamıştır (Akalin, 2011, s. 22). Mısır üzerinden Hindistan'a giden yolun önem kazanması üzerine demiryolu yapımı konusunda ise İngiltere daha hevesli olmuştur.²² 1830'larda Mehmet Ali Paşa'nın desteklediği İskenderiye ile Süveyş arasında bir hat düşünülmüş ancak Fransızlar buna karşı çıkmışlardır. Hâlbuki demiryolu düşüncesi Said Paşa'dan önceki hidivler tarafından desteklenmiştir (Akalin, 2011, s. 23). Bununla beraber Fransız Süveyş projesi tartışmaya açıldıkça İngilizler mütemadiyen karşı çıkmıştır (Alloury, 1882, s. 13).

Fransız kamuoyunun dikkati ise İstanbul'da Lord Stratford'la²³ restleşen Thouvenel ile ilgili İngiliz gazetesi *Times*'in Londra'da yaptığı yorumlar üzerindedir. Gazete'ye göre kural tanımayan, kibirli ve şımarık İngiliz sefire haddi bildirilmelidir. Lord ise İstanbul'da sultanı ve paşaları titretmektedir. Londra'dan uyarılmasına ve çağrılmasına rağmen İstanbul'u terk etmemiştir. Bunu "İngiltere'de ikinci kişi olmaktansa İstanbul'da birinci olmayı tercih etmek" gibi güçlü bir egoizme dönüştürmüştür. *The Times* gazetesinin iddiası ise *şark kurnazı* Thouvenel'in paşaları kendisine kul ve köle yapmağa zorladığı yönündedir (Journal des Débats, 10 Septembre 1857). Öte yandan aynı basın, Touvenel'in tavır koyduğu Reşid Paşa ile yapacağı görüşmeye odaklanmıştır. Bu görüşme Fransız sefirin teşebbüsüyle hayata geçirilmiştir. Thouvenel, İstanbul'da bulunan Lesseps'i de Âli Paşa'nın düzenlediği bir yemekte Reşid Paşa ve diğer devlet adamlarının huzurunda tercümanı aracılığıyla tanıştırmıştır. Böylece Lesseps konuyu teferruatlı bir biçimde anlatma imkânı bulmuştur (Journal des Débats, 25 Décembre 1857).

Bu bağlamda Lesseps de, İstanbul'a ilk defa 1808'de gelen, 1842'den beri İstanbul'da büyükelçilik yapan, küstahlıkları kraliçeye şikâyet edilen²⁴, tec-

22 İngilizlerin Fırat'ın üzerine bir demiryolu yapma çabaları Hindistan'a kestirmeden gitmenin zaruretini ortaya koyarken eşyanın tabiatına aykırı olan bu proje desteklenemez bulunmuştur (Le Mémorial Diplomatique, 30 Janvier 1859: s. 76).

23 Bu dönemde, 1856 Islahat Fermanı'nın başrol oyuncularını alan bu iki rakip büyükelçiler hemen her şeye karışıyorlar hatta baskıyla paşaları azlettiriyorlardı (Berkes, 2011: s. 219).

24 10 Eylül 1855 tarihli Pera'daki Fransız Büyükelçiliğinden Paris'e gönderilen şifresiz bir telgrafta Sultan Abdülmecid'in Lord Stratford ile bir görüşme yaptığını bildirmektedir. Bu görüşmede sultanın büyükelçi Stratford'un kaptislerinden ve davranışlarından rahatsız olduğunu ve onu kraliçeye şikâyet edeceğini belirtmektedir. Sadrazam bunu Londra'ya yazacaktır (AD-MAEF 133 CP/322 P/676 Vues: 364: s. 79).

rübeli diplomat İngiliz Büyükelçi Stratford de Redcliffe'e diplomasi diliyle kanalla ilgili düşüncelerini kaleme almıştır.²⁵ Lesseps, Redcliffe'e İstanbul'da 28 Şubat 1855 tarihli bir mektup yazmıştır. Buna göre, Britanyalının gerek Türkiye'de gerekse kendi hükümeti nezdinde uzun kariyerinin derin bir etkisi ve tartışılmaz bir ağırlığı vardır (Davison, 2005, s. 85). Her iki ülke *insanlığın geleceğinin teminatı olan aynı medeniyetin* bir parçası olarak bu projeyi desteklemesini diplomatik bir üslupla dile getirmiştir. Britanya ve Fransa Avrupa'yı kana bulayan barbarlık yerine medeniyet için bir araya gelmelidir. Fransa *medeniyet kurmak* için Hindistan'a giden yol üzerindeki Mısır'da çok kan dökmüştür. Lesseps'e göre elli yıldır Mısır'ın bilimle kalkınması, imarı, barış içinde yönetilmesine çaba harcayan Fransızlardır²⁶. Mektuba göre Mısır meselesi yüzünden Britanya'nın müttefiki Fransa'yı engellemeye çalışması çıkarına uygun değildir. Hatta bu bir çatışma sebebi olabilir. İnsanlığın ulaştığı endüstri kanal açmak için yerleri oymaya müsait iken tabiat da buna engel değildir. O halde Mısır'ın coğrafyası İngiltere'nin Hindistan'a geçişine ve ticaretine engel değildir. Lesseps bu mektupla sarsılmaz temeller üzerine inşa etmek istediği Fransız-İngiliz ittifakının kıymetli olduğunu diplomatların da buna ihtimam göstermelerini Lord Stratford'dan istemiştir (Lesseps, 1869, s. 44-49)²⁷

Fransa, İngiltere karşısında yürüttüğü kolonial savaşta güç kaybetmeye başladığı bir dönemde Süveyş Kanalıyla prestij sağlamıştır. Bu konuda Fransa'yı yenemeyeceğini anlayan İngiltere, Hindistan'ı temel bir değer kabul etmiş ve Kızıl Deniz ve kıyılarının güvenliği için çok geçmeden 1857'de Kızıl Deniz'in güneyindeki çıkışta yer alan Perim Adası'nı gelişen olaylar karşısında bölgedeki varlığının zarar göreceği endişesi ile işgal etmiştir (Akalin, 2011, s. 78).²⁸ Adanın güvenliği için sonraki dönemlerde de hiçbir masraftan kaçınmamıştır (Bulletin, s. 315).

---

25 Lesseps, 1887'de yayınladığı *Souvenirs de Quarante Ans* isimli hatıratında İngiliz büyükelçisiyle yaptığı resmi ve gayriresmi yazışmaları anlatmıştır (Lesseps, 1887).

26 XIX. yüzyılın insanlık adına insan eliyle ve aklıyla yapılan en büyük sanat, bilim ve medeniyet unsuru olarak görülmüştür (De Peborde, 1875: s. 1).

27 Sözü edilen mektubun tamamı için Bkz. Lesseps, 1887: s. 761-768.

28 Fransızlar burada İngilizlerin tahakkümünden şikâyet etseler de 1889'da İngilizlerle beraber bir İngiliz şirketi aracılığıyla "La Compagnie Eastern Telegraph" İngiliz yönetimindeki Perim Adası ile Fransız kolonisi Obock arsında bir telgraf hattı döşeyeceklerdir (Journal Officiel de la République Française, 10 Juillet 1889).

Fransa'ya göre Akdeniz kısmındaki Port Said Limanı veya Körfez tarafındaki Süveyş Limanı bu projenin gerçek giriş-çıkış noktası olarak görmek yanlıştır. Zira asıl geçiş anahtarı Aden ve Perim'dedir. Buralarda ise İngilizlerin mutlak hâkimiyeti bulunmaktadır. Bu nokta gözlerden kaçmaktadır (Un Officier de L'Armée Française, 1882, s. 10). Fransa, karşılıklı her iki kıyıya hâkim bir konumda bulunan Bab'ül Mendep'in önemini kavramak zorundadır. Fransız basınında çıkan haberlerde Fransa eğer buralara egemen olursa bu proje tamamen bir Fransız malı olarak görülebilecektir ve Süveyş Kanalı olarak değil *Lesseps Kanalı* şeklinde tanımlanacaktır (Un Officier de L'Armée Française, 1882, s. 10; Le Petit Bengali, 10 Février 1885). Lesseps 4 bin yıl önceki antik dönem Firavunlarından Ramsesler ve Senusretlerin, Ortaçağ'da Hz. Ömer ve Abbasi Halifelerinden, modern çağlardan Osmanlı Sultanları II. Selim, III. Murat, III. Mustafa ve Sokullu Mehmet Paşa'nın yapmadığını yapmaktadır. Eski ve modern zamanlarda daha önce yapılamayan devasa bir eserle *Tanrı ile insan* arasındaki muhteşem mücadele sona ermektedir. Tanrısal bir eser olarak sonsuza kadar gidecektir (Revue de l'Orient de l'Algérie et des Colonies VII, 1858, s. 265-276).

25 Ekim 1856 tarihli *l'Isthme de Suez*'de Lesseps'in *Süveyş Kanalı'nın Kazılmasında Türkiye'nin Çıkarları* başlıklı bir makalesi yayımlanmıştır. Buna göre bu proje Türkiye'ye politik, dini, ticarî ve finansal olmak üzere dört kategoride kazanç sağlayacaktır. Avrupa'nın istediği Boğazlarda tarafsız geçişin yanı sıra yeni deniz yolunun açılmasıyla imparatorluğun istikrarı *politik* olarak pekiştirilecek; Devletin, Avrupalı güçlerle yaptığı antlaşmalar çerçevesinde dünya dengesi gözetilerek gereken entegrasyonu sağlayacağı; Karadeniz'den Akdeniz'e, buradan Kızıl Denize ve Hint Denizi'ne tarafsız geçiş hem ticari hem de politik olarak İmparatorluğa güç sağlayacak böylece Avrupa güç dengesi bozulmayacaktır. Avrupa'da hiçbir güç Süveyş Kanalı'nda tek başına söz sahibi olamayacak. Kuzey'den Türkiye'yi parçalamak için Fransa ve İngiltere'ye teklif geldiğini fakat bunun doğru olmadığını belirten Lesseps Mısır konusunda bu iki ülkenin uzlaşmasının çok zor olduğunu da belirtmiştir. Son olarak Lesseps bu projenin uygulanmasında önlerine çıkan tek engelin İngiliz büyükelçisi olduğu bilgisini okuyucularıyla paylaşmıştır (*l'Isthme de Suez*, 25 Octobre 1856, s. 129-131).²⁹

29 Lord, İstanbul'da kanal ile ilgili düşüncelerini belirttiği mektubu Lesseps'e göndermiştir. Buna göre proje aslında çok faydalıdır, ancak "*le moment est inopportun*" diyerek bu yüzyılda yapılamaz olarak görmüştür. Lesseps cevabında ise denemek istediğini güçlük çıkarmamasını istihdam etmiştir (Lesseps, 1887: s. 196).

10 Aralık 1857 tarihli l'Isthme de Suez'e göre İstanbul'da en çok konuşulan konulardan biri Thouvenel, Bâb-ı Âli'den Süveyş Kanalı'nı kazma iznini resmi olarak talep etmesi diğeri Lord Stratford'un İstanbul'dan ayrılması ve İngilizlerin kanal projesine alternatif olarak tasarladıkları *Fırat demir yolu projesinin* gerçekleşemeyeceğidir. Bunlardan Thouvenel'in resmi notası diplomatik çevrelerce etkili bulunurken İngiliz meslektaşının İstanbul'dan ayrılması onun diplomatik zaferi olarak görülmüştür (l'Isthme de Suez, 10 Décembre 1857, s. 529; Uygur, 2014). On beş gün sonra ise gazeteler, Thouvenel'in, Lesseps'in istediği fermanı çıkartması için Bâb-ı Âli'ye verdiği notayı yayınlamıştır. Reşid Paşa da Fransa ile ilişkilerini düzeltmek için bunu fırsat olarak görmüştür (l'Isthme de Suez, 25 Décembre 1857, s. 549).

Süveyş Kanalı projesi hakkında 1858 yılının kamuoyunda birbirine taban tabana zıt iki politika gündemdedir. Bunlar, Süveyş'in kazılmasına bütün enerjisiyle karşı çıkan İngiltere'nin politikaları ve insanlığın yararına olacağına inanan bütün kıta Avrupasının politikalarıdır. Projenin gerçekleşmesi halinde ticaretin gelişmesi Avrupa'nın ve bütün insanlığın yararına olacaktır (Revue de l'Orient de l'Algérie et des Colonies VII, 1858, s. 271). Bu tarihlerde Lesseps, Said Paşa'nın kendisine 1854 Kasımında verdiği imtiyazı onaylaması için İstanbul'da Bâb-ı Âli'ye bir *memorandum* vermiştir. 29 Aralık 1857 tarihli bu memorandum 25 Ocak 1858'de kamuoyuna duyurulmuştur (l'Isthme de Suez, 25 Janvier 1858).

Bu memorandumda Lesseps, projenin önemini diplomatik üslupla anlatmış ve İngiltere'nin haksız siyasi manevralarını, tehditlerini, İngiltere'nin büyük şehirlerinde yapılan mitingleri³⁰ ve benzeri konuları da dile getirmiştir. İngiltere'nin İstanbul'da Büyükelçiler arasında bir savaşı körüklediğini bunu durdurmak gerektiğini de ilave etmiştir. Lesseps, İstanbul'da ve Mısır'da İngiliz ajanlarının Fransa aleyhine faaliyet yürüttüğünü hatırlatmıştır. Yine bu memorandumda Lesseps, Prens Klemens Von Metternich³¹ (1773-1859)'in projeye ilgili düşüncelerini açıklamıştır. Metternich'e göre bu proje de toprak hükümlerinin verdiği imtiyazlar muhafaza edilecek, Osmanlı Devletinin

---

30 29 Nisan 1857'de Liverpool, 24 Haziran 1857 Londra'da, Tacirler, yüksek bankerler, ticaret odaları, fabrikatörler, armatörlerin ve halkın katılımıyla bir İngiliz baronunun himayesinde mitingler gerçekleşmiştir. Bu mitinglerin raporları İngiliz meclisine de gönderilmiştir (Lesseps, 1887: s. 551).

31 Avusturya Başbakanı Metternich özellikle XIX. yüzyılın ilk yarısında milletlerarası politikalarda başrol oynamıştır (Armaoğlu, 2010: s. 128).

birliğini pekiştirecek, bağımsızlığının garantisi olan Avrupa kamu hukukunun gerçekleşmesi insiyatifinde görüşme imkânı sağlayacaktır.³²

l'Isthme de Suez'in haberine göre Mustafa Reşid Paşa ile Fransız Büyükelçi Thouvenel arasında bir yakınlaşma başlamıştır. Fransız taraftarı olarak bilinen önemli Devlet adamı Âli Paşa³³ (1815-1871) tarafından verilen bir yemekte Reşid Paşa, Thouvenel, Lesseps ve oğlu bir araya gelmişlerdir. Bu vesileyle Thouvenel'in, Lord Stratford'un Mustafa Reşid Paşa ve Bâb-ı Ali'ye uyguladığı baskıyı etkisiz hale getirdiği kabul edilmiştir. Böylelikle Lesseps de, İngiliz Başbakanı Lord Palmerston (1784-1865)'un Avrupa kamuoyunda projeyi engellemek için hararetle savunduğu tezini dolaylı olarak geçersiz kılmıştır. Bu memorandumun, diplomasinin *Nestor*'u Metternich'in tavsiyesiyle sultanı etkileyeceği açıktır (*l'Isthme de Suez*, 25 Janvier 1858, s. 51).

İngiliz hükümetinin düşmanca tutumuna karşın III. Napolyon (1808-1873)'un mutlak desteğini alan Lesseps İstanbul'da hakkında çıkartılan pek çok dedikoduya aldırmadan projeyi anlatmaya devam etmiştir. Lord Stratford'u aratmayan yeni İngiliz büyükelçisi Henri Bulwer³⁴ (1801-1872)'in düşmanca tutumu karşısında Thouvenel Lesseps'in Divan'daki en büyük destekçisidir. Bulwer, Lesseps'in hamlelerini boşa çıkarmak için işi Bâb-ı Âli'ye savaş tehdidinde kadar götürmüştür. Bu durum karşısında Bâb-ı Âli projeyi onaylamayarak sürüncemede bırakmıştır. Lesseps, Rüştü Paşa ile görüşerek projenin Avrupa kadar Mısır'ın da yararına olacağına ikna etmeye çalışmıştır. Durumu Hidiv'e anlatmak için İskenderiye'ye giden Lesseps oradan Paris'e geçtiğinde Thouvenel Fransa'nın Dışişleri Bakanı olarak yeni

---

32 Lesseps, ertesi gün (30 Aralık 1857) Sadrazam Reşid Paşa ile Emirgan'da Paşa'nın konağında resmi bir görüşme yapmıştır. Lesseps projeyi net bir biçimde anlatmış, Reşid Paşa'dan konuyu kabineye sunacağına dair söz almıştır. Bu görüşmeden bir hafta sonra Reşid Paşa ansızın vefat etmiştir (*l'Isthme de Suez*, 25 Janvier 1858: s. 33-35). Ayrıca, Projeyi daha iyi anlatabilmek için Avusturya'ya geçen Lesseps diğer ülke meclis üyeleri ile ve Avrupa ticaret şirket yetkilileriyle de görüşmüştür. Lesseps'in yayınladığı bu gazetede Viyana Siyasal Bilimler Akademisi tarafından projenin çok kapsamlı tartışıldığı, ticaret ve ekonomi bakanlarının, bilim adamlarının ve devlet adamlarının düşüncelerini dile getirdiği görüşme tutanakları, konuyla ilgili olabilecek başka ticari antlaşmaların maddeleri ve çeşitli Avrupa ülkelerinde kanalla ilgili yapılan yayınların bir derlemesi bulunmaktadır (*l'Isthme de Suez*, 25 Janvier 1858).

33 Thouvenel'e göre, Âli Paşa ve Fuad Paşalar bazı düşüncelerine rağmen *Fransız etkisini* temsil ediyorlar ve Türklerin *Koca Adam* dediği Reşid Paşa ise Lord Stratford'un dostu olarak *Britanya'nın tesiri* altındadır (Thouvenel, 1897: s. 50).

34 Henri Bulwer, Fuad Paşa'ya Mısır'da yapılan kazı çalışmasının 1840 Antlaşmasına uymadığı için durdurulmasını tehditkâr bir üslupla bildirmiştir (Akalin, 2011: s. 161).

görevine getirilmiştir.³⁵ Burada kor diplomatların yanında iken İstanbul'dan konu ile ilgili net olamayan üstü kapalı oyalayıcı *politik* bir açıklama gelmiştir.³⁶

Fransız basınında, Süveyş Kanalı Konseyi Başkan Yardımcısı Charles-Roux'nun bir değerlendirmesi yayınlanmıştır.³⁷ Lesseps, Said Paşa'ya nazik bir mektup yazarak yaklaşık beş yıldır yapılan engellemelerden şikâyet etmiştir. Said Paşa'nın Lesseps'e cevabı hayli kilolu olmasına rağmen "bu İngilizler beni zayıflattı" şeklinde bir ifade olmuştur. Yazara göre Lesseps Kırım Harbi'nin sürdüğü bir sırada İstanbul'da Sultan Abdülmecid tarafından çok iyi karşılanmıştır. Sultanın bu olumlu yaklaşımı İngiliz Büyük elçisi Lord Stratford'u engellemesi için harekete geçirmiştir. Tabiatıyla sultanın onayı bu yüzden gecikmiştir. Lesseps, bu durumda, İngiltere'ye gitmeye ve orada karşı kampanya yürütmeye karar vermiştir (1855).

Lesseps İngiltere'de İngiliz hükümetine, kamuoyuna projenin ne kadar önemli olduğunu ve kendilerine zarar yerine yarar sağlayacağını açıklamıştır. Çok sayıda kurum ve kuruluşa mühendis odaları gibi önemli yerlere başvurmuştur. Londra'nın tacirlerinin Hindistan'a gitmek için zaman ve paradan tasarruf edeceğine dair teknik bilgiler içeren kampanyalar yürütmüştür. Buna rağmen Palmerston bir demecinde bu *hayali* projenin iki büyük Avrupa ülkesinin ilişkilerini bozabileceğini dile getirmesi şaşırtıcıdır. Bunun üzerine ümitsizce Paris'e giden Lesseps kendini tam destekleyen III. Napolyon'a durumu anlatmıştır (Revue des Deux Mondes, le 1er Janvier 1904, s. 637).

Lesseps, İngiliz engelini aşmak için bu kez çeşitli milletlerden bilim adamlarını davet ettiği bir bilim konseyi kurmuştur. İçlerinde İngiliz bilim adamlarının da olduğu bu konsey, Kahire'de kanalın geçeceği bölgeler hakkında bir

35 Thouvenel, büyükelçiliği ve dışişleri bakanlığı görevlerini yürütürken desteklediği bu projede daha sonra komisyon başkanı olarak görev almıştır. 1862'de Mısır hükümetiyle yaşanan bir sorunla ilgili kurulan komisyonun başına getirilmiştir. Kanalının açılışını göremeden 1866'da ölmüştür (Le Monde Illustré, 3 Novembre 1866).

36 Bu yazı müphem ifadelerle kaleme alınmış resmi bir yazıdır (Bertrand, 1887: 189).

37 Buna göre, Antik Mısır'da başlayan kanal açma sürecini açıkladıktan sonra, mühendis-bilim adamları-enstitüyle başlayan Napolyon dönemine (1799) sözü getirmiştir. Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın iktidarının sonları aslında ikinci bir *Mısır Seferi*dir. 1833-1837 yılları *Saint Simon* (1760-1825) ve *Le Père Enfantin* (1796-1864)'nin öğretilerinin yerleşmiştir. *Süveyş-Panama* kanallarını kazma fikrini taşıyan Lesseps, *Le Père*'in raporlarını *Saint Simon*'un denemelerini, diğer mühendislerin projelerini incelemiş, Arapçaya çevirtmiş ve Abbas Paşa'ya sunmuştur. Fakat Abbas Paşa kabul etmemiştir. (Revue des Deux Mondes, le 1er Janvier 1904: s. 635).

rapor hazırlamışlardır. Bu rapor Said Paşa'ya 1856'daki ikinci imtiyaz hakkını sağlamıştır. Kamuoyunu arkasına alan Lesseps tekrar Londra'da yirmi kadar miting yapmıştır. İstanbul'da Thouvenel, Türkleri savaşla tehdit eden İngiliz Büyükelçi Bulwer'i etkisiz hale getirmek için Rus ve Avusturya büyükelçilerini yanına alarak diplomatik bir hamle yapmıştır (Revue des Deux Mondes, le 1er Janvier 1904, s. 640). Palmerston yine de uluslararası raporlara rağmen projenin fizikî olarak gerçekleşmesinin mümkün olmadığını görür³⁸ ancak Perim adasını da işgal ederek kısmen Lesseps'e izin vermiştir. Daha sonra ortak bir kararla artık Fransa ve İngiltere Türkiye'ye baskı yapmayacak, Mısır ve Süveyş Kanalı ticarî, endüstriyel bakımdan serbest olacaktır. Avrupa'da geçerli olan *Non-intervention* kuralı gereği yerine getirilecektir. Artık İngiliz hükümeti sultana baskı yapmayacaktır (Revue des Deux Mondes, le 1er Janvier 1904, s. 839).

Bâb-ı âli uzun zamandır sürdürdüğü *denge politikası* gereği (Karaer, 2012, s. 7) İngiltere'nin itiraz ettiği antlaşmalara pek yanaşamamıştır. Lesseps kanal arazisinde, *Uluslararası Komisyon* üyesi görevli mühendislerden düzenli olarak teknik bilgiler içeren bilimsel raporlar almış ve bunları yetkili kurum ve kuruluşlarla paylaşmıştır. Bu arada, Said Paşa, Mısır'da dolaşan gizli İngiliz ajanlarının isim ve fiillerini Lesseps'e ileterek karşı tedbir almasını sağlamıştır (Lesseps, 1887, s. 479). Lesseps aldığı raporlar ve uyarılar karşısında önemli İngiliz yazarları aracılığıyla öncelikle İngiliz basınına ve sonra Avrupa kamuoyuna gelişmeleri gazeteler aracılığıyla iletmıştır. Sade ve etkili döviz, slogan ve benzeri çarpıcı ifadelerle insanları etkilemeye çalışmıştır (Lesseps, 1887, s. 528). Gazeteler, kanalın açılması halinde İngilizlerin de çok istifade edecekleri konusunda yayınlarını artırmışlardır (Journal des Débats, 9 Août 1857).

Bilimsel etütler ve Süveyş konseyinin raporları projenin dünya kamuoyunca desteklendiğini dünya ticaretine olumlu katkılar sunacağını, İngiliz engeline rağmen İngiliz hükümetine, Hindistan ticaretine kâr getireceğini göstermiştir.³⁹ Lordlar kamarasında proje tartışmaya açılmıştır. Sir J. Packington konuyla ilgili sorularla Palmerton'u hayli sıkıştırmıştır. Kendisine gelen bilgilere göre, Lord Stratford sultana baskı uygulayarak Mısır'a ordu göndermekle tehdit etmiş buna mukabil Fransız sefir de bir ferman çıkartarak Fransız ordusunu Mısır'a gönderecektir. Esas itibarıyla 30 Haziran'da Lord, sultandan

---

38 Lesseps'e göre Palmerston Fransa'ya karşı iflah olmaz bir kıskançlık hissiyatı içinde olduğu için gerçekleri görememektedir (Lesseps, 1887: s. 464).

39 Gemi sayısı ve tonajı diğer ülkelerin toplamından daha fazladır (Akalm, 2011: s. 210).

İngiliz ordusunun Mısır'dan geçmesi için izin istemiş ve hükümetinin de onayını beklemiştir. Palmerston, İngiliz hükümetinin bunu düşünmediğini, Fransız ordusunun da geçmek niyetinde olmadığını çeşitli sebeplerle izah etmiştir. Daha sonra şartlar ve iklim elverişli hale geldiğinde Mısır'a küçük bir müfreze çıkarmak için Bâb-ı Âli'den ve Mısır Paşa'sından kesin izin alması için Lord Stratford'a emir verilmiştir (2 Kasım). Alınan bu izinle ilk defe iki bölük asker Aden garnizonunu takviye için Mısır'ı geçmiştir. Topçular ve İstihkâm sınıfı Kalkuta ve Bombay'a gönderilmiştir. Bundan sonra müfreze buralarda Fransız hükümetinin de bilgisi dâhilinde devriye gezmektedir. Lordlar Kamarası'nda bu ve benzeri konularla ilgili hararetli tartışmalar gazetelere yansımıştır (l'Isthme de Suez, 25 Décembre 1857, s. 537).

Nihayet, İngiliz baskısı bitince Bâb-ı Âli, Lesseps'in İmzalanması için uğraştığı izni 19 Mart 1866'da ancak verebilmiştir.⁴⁰ Bu yetkiyle, tamamlanması için gereken hafriyat ve inşaat hızlandırılmıştır. İsmail Paşa tarafından iki denizi birbirine bağlayan bu su yolu için gerekli finans kaynakları süratle sağlanmıştır.⁴¹ 25 Nisan 1859 tarihinde ilk kazmadan on yıl sonra 16 Kasım 1869'da tamamlanabilmiştir.

Bu zaman diliminde Said Paşa hidiv olarak Mısır'da özerkliğini daha da pekiştirmiştir.⁴² Paşa, metbûu Bâb-ı Âli'yi hiçe sayarak Avrupa'ya devlet başkanlarını kanalın açılışına davet için bizzat gitmiştir.⁴³ Kanalın, hazırlanan görkemli açılışında, Fransa İmparatoriçesi Eugénie (Bradier 1882: s. 144)⁴⁴,

---

40 Gazetelerde çıkan haberlerde, Londra'dan Âli Paşa'ya hitaben yazılan hususi mektuplarda İstanbul'un İngilizlerden bu kadar çok korkması ve onaylamayı geciktirmesi çok eleştirilmiştir. Hâlbuki 30 Mart 1858 tarihli Thouvenel'in Lesseps'e yazdığı bir pusulada Âli ve Fuad paşalar projeyi onaylamaya hazırdılar. 15 Nisan tarihli bir özel bir notta ise Palmerston'un kanalı destekleyen Türkiye'yi tehdit ettiği için onay mümkün görünmemektedir. İngiliz ajanlarının tehditleri, Fransızların ısrarı süreci çıkmaza sokmuştur (Lesseps, 1887: s. 624, 626, 629).

41 Finansal krediler, teminatlar, ticari veriler, kanalın ilgili ülkelere getirdiği kazançlar gibi ayrıntılı bilgi için Bkz. (Akalin, 2011: s. 192-226).

42 8 Haziran 1867 tarihli fermanla Hidiv unvanını Bâb-ı Âli'den alan Said Paşa Mısır'ın iç idaresinde bir anlamda özerklik ve imtiyazlar elde etmiştir (Karal, 2011: s. 43).

43 Sadrazam Âli Paşa bu davranışından dolayı Said Paşa'ya ihtar göndermiştir. Mısır'ın bir Osmanlı toprağı olduğunu hatırlatmıştır. Zira böyle dış temaslarda yanında Türk elçisi bulundurmasını kendine verilen ferman gereğidir (Çetin, 2001: s. 118).

44 İmparatoriçenin Sultan Abdülaziz tarafından ağırlanışı bir roman edasıyla anlatılmıştır (Piazzi, 1879: s. 122).

Avusturya-Macaristan İmparatoru François Josephe, Prusya, Hollanda prensleri ve İngiliz elçisi ve yüksek devlet adamları İsmail Paşa'nın ev sahipliğinde ihtiramla ağırlanmışlardır.⁴⁵

SONUÇ

XIX. yüzyılda zayıflayan Osmanlı devleti büyük devletler arasında olumlu/olumsuz rekabetten şüphesiz etkilenmiştir. Avrupa devletlerinin müşterek politikaları menfaatleri esasına göre şekillenmiş ve büyük güçler arasındaki denge politikaları kanal projesini doğrudan etkilemiştir. 1850 ila 1860 arasında güç Fransa'dan yanayken Prusya yenilgisiyle rüzgârlar İngiltere tarafından esmeye başlamıştır. Said Paşa yabancılara tanıdığı hak ve demir/suyolu projeleriyle Mısır'ı cazip hale getirmeye çalışmıştır. İngiltere hariç diğer devletler projeyi desteklemişlerdir. Geçmişte çok canlı ticaret potansiyeline sahip olan Mısır Süveyş Kanalı'nın açılması ile birlikte artık uluslar arası stratejik bir duruma geçmiştir. Üzerinde açılan çok sayıda liman sayesinde yeniden canlanan Akdeniz ticareti İngiltere'nin iştahını kabartmıştır. Bu durumu çok iyi değerlendiren İngiltere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını terk etmeye başlayacaktır. Mısır'ı çeşitli bahanelerle işgal edecektir.

Osmanlı Devleti ise Kırım Harbi'nden müttefikleri Fransa/İngiltere'nin yardımıyla galip olarak çıksa da malî bakımdan yıkılmıştır. Projeyi yürütmek isteyen Fransa ile projeye şiddetle karşı çıkan İngiltere arasında kalmıştır. Reşid Paşa İngiliz diplomatının baskısıyla engelleme, pasif direniş veya zamana bırakmak gibi oyalama yoluna giderken, Fransız taraftarı Ali/Fuad Paşalar proje lehinde daha aktif rol oynamışlardır. Zaman zaman III. Napolyon'un araya girdiği kritik süreçte Lesseps ve elçileri önce Said Paşa sonra İsmail Paşa Bâb-ı Âli'yi devre dışı bırakmışlardır. Başta Lord Palmerston olmak üzere Henri Bulwer ve Lord Stratford projeyi engelleyen politikacı/diplomat olarak arşiv belgelerinde yer almışlardır.

Sonuç olarak, Süveyş Kanalı'nın projesi devam ederken karşı cephede yer alan Reşid Paşa ansızın vefat etmiştir (7 Eylül 1858). Fransız imparatoru, elçisi ve mühendisinin ikna edici argümanları karşısında projeyi desteklemeyi arzulayan Sultan Abdülmecid'in de ömrü vefa etmemiştir (20 Haziran 1861). Yerine tahta geçen kardeşi Abdülaziz projenin açılışına gelen Fransız İmparatoriçesini sarayında *bir başka* ağırlayacaktır. Projeye mutlak destek veren Said Paşa (18 Ocak 1863) da kanalın açılışını görememiştir. Gerek İstan-

45 Bâb-ı Âli'nin önem vermediği açılışta Said Paşa'nın "Kanal Mısır'ın olsun, Mısır Kanal'ın değil" şeklindeki ifadesi basına yansımıştır (Revue des Deux Mondes, le 1er Janvier 1904: s. 642).

bul'da büyükelçi olarak gerekse Fransız Dışişleri Bakanı olarak Lesseps'e tam destek veren Thouvenel, bu projenin en hararetli günlerinde Mısır hükümeti ve Süveyş Kumpanyası'nda meydana gelen ihtilafları çözmek için başkan olarak atanmasına rağmen, sonucu göremeden ölmüştür (18 Ekim 1866).

Büyük Fransız Lesseps, kanalın ciddi masraflarla görkemli açılışında bulunacak ve işletilmesine tanık olacaktır. Eski kudret ve dinamizmini yitiren Fransa'ya prestij sağlayan toplamda 163 km. uzunluğunda, 75-125 m. arasında değişen genişliğiyle bu stratejik proje Akdeniz ticaretine canlılık getirmiştir. Daha sonra, kanalın hisse senetleri finansal güçlükler sebebiyle 1875'te İngiltere'ye satılacaktır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Archives Diplomatiques Du Ministre Des Affaires Etrangères Français-AD-MAEF (Fransız Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi)

ADMAEF 233 PAAP (Edouard-Antoine) Thouvenel Papiers, Tome 17.

ADMAEF 133 CP/322 P/676 Vues: 364, (1855, Sept.-Oct).

Gazete ve Dergiler

Le Canal des Deux Mers. Journal du Commerce Universel, 30 Novembre 1872.

Le Mémorial Diplomatique. Journal International, Politique, Littéraire et Financier, 30 Janvier 1859.

Le Monde Illustré, 3 Novembre 1866.

Le Petit Bengali, 10 Février 1885.

l'Isthme de Suez, 10 Juillet 1856.

l'Isthme de Suez, 10 Décembre 1857.

l'Isthme de Suez, 25 Décembre 1857.

l'Isthme de Suez, 25 Janvier 1858.

Journal Officiel de la République Française, 10 Juillet 1889, No: 184.

Revue des Deux Mondes, Tome XIXe, le 1er Janvier 1904.

Revue de l'Orient de l'Algérie et des Colonies VII, "L'Isthme de Suez et L'Ile de Périm, s. 265-276 Bulletin de la Société Orientale de France (Le Gros de la Croix), 1858.

Journal des Débats Politiques et Littéraires, 9 Août 1857.

Journal des Débats Politiques et Littéraires, 10 Septembre 1857.

Journal des Débats Politiques et Littéraires, 25 Décembre 1857.

Araştırma Eserler

- Alloury, L. (1882). *Comment S'est Fait Le Canal de Suez*. Paris.
- Akalın, D. (2011). *Süveyş Kanalı, (Açılışı ve Osmanlı Devletine Etkisi 1854-1882)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Pamukkale Üniversitesi SBE, Denizli.
- Armaoğlu, F. (2010). *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Berkes, N. (2011). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Ahmet Kuyaş (Yayına Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bertrand, A. (1887). *Ferdinand de Lesseps Sa Vie, Son Oeuvre*, G. Charpentier, Paris.
- Bradier, A. (1882). *Les Journées de Napoleon III, de l'Empératrice Eugénie et du Prins Impérial*. Paris: Librairie Napoléonienne.
- Cevdet, Ahmet Paşa (1991). *Tezâkir 13-20*. Cavid Baysun (Yayınlayan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çetin, A. (2001). "İsmail Paşa Hidiv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 23, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Davison, H. R. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*. Osman Akınhay (Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- De Fontmagne, La Baronne Durand. (1902). *Un séjour à l'Ambassade de France*. Paris: Librairie Plon.
- De Fontmagne, La Baronne Durand. (1977). *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- De Peborde. (1875). *Le Canal de Suez. Accroissement des Produits*.
- Jorga, N. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Karaer, N. (2012). *Paris, Londra, Viyana Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri 1861-1876*. VII. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Lesseps, Ferdinand de. (1855). *Percement de L'Isthme de Suez*. Exposé et Document Officiels. Paris: Editeur Henri Plon.
- Lesseps, Ferdinand de. (1864). *Entretiens sur le Canal de Suez, D'après la Sténographie de M. Sabbatier*. Paris.
- Lesseps, Ferdinand de. (1868). *Compagnie Universale du Canal Maritime de Suez, Transit des Navires*. Paris.
- Lesseps, Ferdinand de. (1869). *Egypte et Turquie*. Paris: Henri Plon Imprimeur-Editeur.

- Lesseps, Ferdinand de. (1870). *Histoire du Canal de Suez*. Paris.
- Lesseps, Ferdinand de. (1884). *Allocution de M. Ferdinand de Lesseps*. Société des Etudes Historiques, Séance du 23 Mars 1884, Fête de la Cinquante. Paris.
- Lesseps, Ferdinand de. (1887). *Souvenirs de Quarante Ans Dédiés à Mes Enfants*. Tome 2, Nouvelle Revue. Paris.
- Ortaylı, İ. (2011). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınevi.
- Piazzı, A. (1879). *Un Dram à Constantinople Par Leila Hanoum*. Paris.
- Said, E. (1998). *Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Kolu*. Nezih Uzel (Çev.). İstanbul: İrfan Yayımcılık.
- Soysal, İ. (1999). *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Thouvenel, L. (1897). *Trois Années de la Question d'Orient 1856-1859 D'après Les Papiers Inédits de M. Thouvenel*. Paris: Editeur Calmann Lévy.
- Thouvenel, L. (1903). *Page de l'Histoire du Second Empire D'après Les Papiers de M. Thouvenel*. Paris: Librairie Plon.
- Un Officier de L'Armée Française. (1882). *La Question Egyptienne Devant La Nation Pas D'Intervention*. Paris: Editeur C. Marpon et E. Flammarion.
- Uygur, F. (2014). Fransız Büyükelçi Edouard Antoine Thouvenel ve İstanbul. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi- Turkish Journal of Social Research*. 3. (ss. 353-378).
- Volney, M. Constantin François. (1787). *Voyage en Syrie et En Egypte Pendant Les Années 1783, 1784 et 1785*. Tome Second. Paris: Volland Libraire.
- İnternet Kaynakları
http://www.association-lesseps-suez.org/_1459?lang=fr (5. 7. 2018).
Bulletin, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5574470d/f5.image.r=Perim> (26. 8. 2118).

Extended Abstract

The Suez Canal waterway project, which connected the Mediterranean to the Red Sea, was initiated in the period of Abdülmecid, under the presidency of the French governor of Egypt, Ferdinand de Lesseps and under the auspices of the Governor of Egypt, Said Pasha. In this strategically important waterway project, the equilibrium policies of European states such as England and France, which are shaped on the basis of interests, directly affected the project. France has played a leading role in this project until the defeat to Prussia. As England did not want France to gather strength, it made obstacle at every stage of this project. On the other hand, Said Pasha, who tried to gain power in Egypt, tried to make his country attractive with his rights and railway / waterway projects to foreigners. The technical and scientific calculations and the reports showed that this project was supported by the world public opinion and the British government's profit share from Indian trade would be much more than the other states. Despite this, by the British ambassadors in İstanbul, Lord Stratford and Henri Bulwe, Britain did not stop the diplomatic intimidation by pressuring the Ottoman statesmen, especially Rashid Pasha, Âli and Fuad Pasha who warmly welcomed the project. The most important supporter of Lesseps in its diplomatic activities mainly in İstanbul and Cairo, is the French ambassador Antoine Edouard Thouvenel. Thouvenel, who later became the French Foreign Minister, played a significant role in the solution of the problems that occurred during the construction of this project. In the hardest days of the project, he was elected president to resolve the conflicts that took place in the Suez Company, which provided Egyptian government with funding. In his reports about Turkey and Egypt, High-engineer Lesseps highlighted the letter addressed to Lord Stratford, dated 28 February 1855, and the sultan's ferman addressed to the Khedive of Egypt, dated 27 June 1857. In these reports, Lesseps emphasized the socio-economic and racial characteristics of Egypt and knew well the history and nature of İstanbul. Lesseps who worked as a consul in Cairo for one period, used the French press well and had the support of people by presenting the technical details of the project to the public opinion in l'Isthme de Suez (Suez Kıstağı) magazine that he regularly published. In order to finance the channel The Suez Canal Company was established in December 1858. Excavations began in 1859. Before that, Lesseps also established a scientific council to which he invited scientists from various nationalities. This council, including British scientists, prepared a report on the regions which the canal will concern. Thanks to this report, the concession was granted. Contrary to the British ambassador, who threatened the Bâb-ı Âli that supported the project with war, Lesseps arranged extensive meetings in European capitals to explain the Project. In 1856, although the Crimean War was victorious, the Ottoman Empire, which had deteriorated economically, was under the political pressure of its allies, Britain and France, in this war. There was a chaotic situation in İstanbul where the diplomatic struggles of Rashid, Fuad and Ali Pashas were abolished by the British and French ambassadors. Lesseps gave a memorandum to the Bâb-ı Âli to get the concession which he had received

from Said Pasha approved on the basis of British pressure. This was announced to the public in the 25 January 1858 issue of l'Isthme de Suez. British ambassador Henri Bulwer, whose oppressive attitude was as much as his successor Lord Stratford, competed with the French ambassador over the mentioned pashas in Istanbul. These two rival ambassadors, who were the main actors of the 1856 Royal Edict of Reform, had their hands in almost everything and even discharged pashas by oppression. Each move of the Sefir was evaluated as success or failure by the supporters. The gathering of Thouvenel, Rashid Pasha and Lesseps in a feast given by Ali Pasha led Thouvenel to be considered as invalidating the repression of Lord Stratford against Rashid Pasha and Bâb-ı Ali. Briefly, according to the French, the excavation and construction of the project, which was seen as the most important element of art, science and civilization of humanity and the mind of the 20th century, had been delayed by this and similar political events. The construction of the Suez Canal, which would relocate the maritime trade between the Mediterranean and the Indian Ocean, attracted attention with the technology and number of manpower used. More than twenty thousand workers worked in ten years. As a result, the United Kingdom gave up its stubborn attitude and no longer obstructed in accordance with Non-intervention rule valid in Europe. The company named Compagnie universelle du canal maritime de Suez would organize the crossings of ships and one or two would build the port on both sides of the Mediterranean and the Red Sea. The construction whose first excavation took place on 25 April 1859, was put into service on 17 November 1869 with a magnificent ceremony. It had a length of 168 km and was constructed in various sizes in terms of width and depth. The construction costd more than estimated. The opening was prepared with the special contributions of Egyptian Hidivi İsmail Pasha and important and famous people of the period were also invited. After the 1875 financial crisis, most of the shares would be owned by the UK.